

Popularizace vědy / Popularization of Science

Havran polní aneb *Corvus frugilegus* L.

Karel Hudec

Hluboká 5, 639 00 Brno

THE ROOK OR CORVUS FRUGILEGUS L.

ABSTRACT Rather than a purely scientific paper, this contribution is an essay gathering up ornithological knowledge of the Rook, *Corvus frugilegus*, such as taxonomy, position in the genus *Corvus*, distribution, ecology, and behaviour, particularly in southern Moravia. Contrary to most species of the genus *Corvus*, the Rook is extremely sociable. This fact is apparent not only in its breeding in colonies and gregarious foraging in open landscape but even in its gregarious winter roosts and regular flights between them and the foraging areas. The Rook is firmly tied to anthropic environments, including year-round synanthropisation. That is why the Rook is a frequent object of human attention, appearing in folklore as well as in literature, however often in a negative sense due to being mistaken for the Raven.

The text is accompanied by photographs of the artist Stáňa Bártová who has been monitoring the rooks and their behaviour for a considerable time, prepares an exhibition on this species and a book *Bewitched by Rooks*.

KEY WORDS The Rook (*Corvus frugilegus*); ornithological essay; ecology; behaviour; man-rook relations

ABSTRAKT Text je spíše esejistickým shrnutím ornitologických poznatků o havranu polním (*Corvus frugilegus*): znalostí o taxonomii, postavení v rodu *Corvus*, rozšíření druhu, jeho ekologie a etologie zejména na území jižní Moravy. Havran je na rozdíl od většiny druhů rodu *Corvus* extrémně společenský pták. To se projevuje nejen hnízděním v koloniích a sběrem potravy v okolní otevřené krajině, ale i v zimě používáním hromadných nocovišť a pravidelnými přelety mezi nimi a potravní základnou. Vykazuje silnou vazbu na lidská prostředí včetně celoroční synantropizace. Proto je také častým objektem pozornosti lidí, což se projevuje v lidové slovesnosti i v literární tvorbě, často však negativně v důsledku záměny s krkavcem.

Text je doplněn fotografiemi výtvarnice Stáňa Bártové, která havrany a jejich chování dlouhodobě sleduje a připravuje o nich další výstavu a knížku *Uhranutá havrany*.

KLÍČOVÁ SLOVA Havran polní (*Corvus frugilegus*); ornitologický esej; ekologie; etologie; vztah člověk – havran

Nejdříve definice – kdo je havran polní aneb *Corvus frugilegus* Linnaeus. Švédský přírodovědec Carl von Linné, zakladatel botanické a zoologické nomenklatury jej popsal a zařadil do rodu *Corvus* v desátém vydání díla *Systema naturae* (Systém přírody) v roce 1758. Popsal všechny tehdy známé organismy stručnou latinskou charakteristikou a označil je dvojslovnými názvy – rodovým a druhovým jménem (tzv. binomická nomenklatura), z nichž většina platí dodnes. Vytvořil pojem druh (*species*) jako základ přirozené soustavy organismů. Havran byl později zařazen do čeledi krkavcovitých (*Corvidae*) a řádu pěvců (*Passeriformes*). Není ovšem

vyloučeno, že v době nynější genetické systematiky bude havran polní rozdělen do mnoha druhů, rovněž možná zmizí pojem druhu, rodu, čeledi i řádu. Přesto všechno se zdá, že na světě a zatím i u nás budou žít ptáci a mezi nimi i černý havran. Do rodu *Corvus* je dnes stále ještě řazeno 33–44 druhů, obývajících s výjimkou Jižní Ameriky, Antarktidy a některých tichomořských ostrovů celý svět. Ještě donedávna žádný druh tohoto rodu nežil na Novém Zélandu, ale britští kolonisté si tam vysadili právě havrana, podobně jako králíky v Austrálii. Všechny druhy rodu jsou černé nebo mají ve zbarvení černou v módní kombinaci s šedou či bílou. Velká část druhů

obývá rozlehlé území, na druhé straně však některé druhy v Tichomoří nebo v Karibiku jsou specialitou (endemitem) jediného ostrova. Náš havran polní je z tohoto hlediska jedním z nejrozšířenějších. Hnízdí od Irsku na západě až po břehy Čínského moře na východě, na severu místy až za polárním kruhem, na jihu po Malou a Střední Asii a střední Čínu. Na tomto území se vyvinuly postupně dvě formy – jedna západní, druhá východní a hranicí mezi nimi je Altaj a Jakutsko. Liší se od sebe nejen tím, že se západní formě leskne hlava fialově, východní purpurově, ale i tím, že východní formě roste peří kolem kořene zobáku po celý život, zatímco u západní formy se většinou opeření ztrácí a okolí kořene zobáku je lysé a kožovité.

Přes veškerou tělesnou podobnost je však havran dosti vzdáleným „bratřencem“ všech dalších druhů rodu. Souvisí to patrně i s hledáním potravy v půdě mimo les. To vedlo k usazení se v nedostatkových stepních lesících a k nutnosti vytváření hnízdních kolonií a zvyků a obyčejů společenského života, rozdílného od individualismu všech dalších druhů.

U nás jsou nejbližšími příbuznými havrana další dva úplně černí ptáci se silným zobákem a různými hlasy, v nichž poznat příslušnost k pěvcům může jen skutečný odborník. Jsou jimi vrána černá a krkavec velký. Následuje kavka obecná již s trochou šedi na krku, pak ještě více šedá po těle je vrána šedá, kterou by jeden svědomitý nomenklátor přejmenoval nejspíš na černošedou, druhý na šedočernou. Další krkavcovití ptáci,

například naše straka nebo sojka, jsou již mnohem strakatější nebo pestřejší.

Z folklorního hlediska jsou však důsledky podobnosti černých krkavcovitých ptáků, zejména však havrana s krkavcem, pro havrana osudové. Jedním z nejčastějších dotazů na ornitologii bývá: „Je havran samec od vrány?“ Není! I když havran je rodu mužského a vrána rodu ženského, jedná se pouze o kategorie gramatické. Rozdělení je přitom přísně heterosexuální a když vrána k vráně sedá, pak vrána samice si sedá k vráně samci. Další dotaz: Kolik váží havran (nebo spíše vrána)? Skrytý význam otázky je asi v nepřímém zjištění, zda dotyčný pták je s to nosit děti (podobné otázky se týkají čápa). Odpověď: Samci havranů u nás zimujících váží průměrně 504,8 gramu, samice 458,8 gramu, tedy kolem půl kilogramu. I když nejtěžší samec vážil 625 gramů a samice 580 gramů, na přinesení ani únos novorozeněte to zdaleka nestačí. Přitom vrány nejsou o nic obéznější než havran: nejtěžší vrána u nás vážila 635 g, vůbec nejtěžší (ještě sovětská) měla hmotnost 740 gramů.

Jak havrana od černé vrány a krkavce rozeznat? Asi bude nejlepší opsat tabulku z knihy Josefa Jirsíka *Jak poznám naše ptáky v přírodě* z roku 1939, podle které se nakonec úspěšně učila poznávat ptáky celá poválečná generace ornitologů u nás:

„Havran polní: Celý černý, krásně lesklý, kořen zobáku u dospělých ptáků bílý, kožitý. Vrána černá: Celá černá, slabě lesklá. Krkavec velký: Celý černý, největší havranovitý, silný, mo-

hutný zobák. Hlas: Havran chraptivé krá krá nebo hrubší garb garb, jindy vysoké kyr kraa. Vrána krá krá trochu chraplavěji než havran. Krkavec drsné hluboké krak krak krak, poněkud vyšší kruk kruk kruk, v době hnízdění samec klong klong.“

Potud tedy klasik české ornitologie. Nové, barevně ilustrované terénní klíče ukazují spíše než lesk, že havran má štíhlejší rovný zobák (vrána a krkavec silnější a svrchní čelist trochu zaoblenou), starší havrani mají okolí kořene zobáku holé a světle šedé. Podle toho můžeme na podzim poznat, kolik k nám přilétlo mladých a kolik již starších havranů. Dále: Havran má při chůzi patrně „kalhotky“, jak se říká opeření zakrývajícímu nohy nad „patou“, vrána má nohy holé. Přitom „levicovní“ havrani se drží vesměs ve větších až obrovských hejnech, zatímco vrány a krkavci jsou ptáci „pravicovní“, spíše individualističtí a víc se jich sejde jen při nějaké hostině. Ještě je třeba upozornit, že v zimních hejnech přilétajících na nocoviště se nejčastěji ozývají kavky.

V lidovém povědomí převládá ve vztahu k havranovi negativní hodnocení. Převažuje názor uvedený v knize Josefa Košťála *Ptactvo v názorech, pověrách a zvycích lidu českého* z roku 1895; v první větě v kapitole o ptácích vrubozobých se uvádí: „Havranovití patří po většině ke ptákům užitečným, ale v národních pověstech a písních donášejí smutná poselství; svým krákáním a letem věští nehody a neštěstí.“ V dalším odstavci se praví: „Havran je dobrodinec polí, ale černá barva jeho peří a hlas odporný činí ho ptákem příšerným.“ Zde bych podezíral autora knihy z osobního zaujetí, neboť pro něho i „křik sovy pálené je příšerný a nejprotivnější ze všech hlasů“ a hlas

výra „zní prý jak řev pekelného ducha“. Ovšem autor obecně konstatuje, že „u lidu našeho nepoživá havran pověsti pěkné“, což je doplněno příklady na dalších dvou stránkách. O takovém vztahu svědčí mimo jiné i báseň téměř logopedického charakteru, kterou přednášel na nejmenovaném vědeckém ústavu při veselejších příležitostech jistý ráčkující vědecký pracovník:

„Na krchově stará vrba trčí v chmurné mraky kraje,
severák jí do koruny hrůzyplnou hranu hraje.
Ku krchovu starý hrobník vratkým krokem vrávorá,
na vrbě – ó hrůzo hrůzo – tré havranů krákorá.“

Báseň je na škodu věci patrně neúplná, neboť původní recitátor již nežije a dohledat pokračování básně se zatím nepodařilo. V této souvislosti je zajímavé označení „havrani“ i pro zaměstnance pohřebních správ a ústavů, zvaných dříve vulgo funebráky.

Etnologové, psychologové a třeba i muzikologové možná rozeberou a zdůvodní příčiny obecně negativních názorů na havrana. Velký podíl na tom má zřejmě nerozlišování havrana od krkavce, které se táhne od Aristotela v antice, u nás přes Klareta, Bohuslava Balbína až po „Přjrodopis co kratochwilnj školnj pro mládež dospělegšj českoslowanskau od Jana. N. J. Filcýka, učitele wzornjho na Chrasti“, v roce 1834 w Praze v knížecí arcybiskupské knihtiskárně, v Josefy Fetterlowé, řjzenjm Wáclawa Špinky vydané. Krkavec jako pták živící se viselci na šibenicích jistě nemohl patřit k ptákům oblíbeným.

Od doby zákazu „lidových povyražení“ s popravami, dále s pokrokem vědy a zejména s vydáním zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny už tento vztah k havranovi obecně neplatí. Z mých známých se většina buď bojí k hrůze z havranů přiznat, nebo má spíš názor opačný: Havrany vítají a krmí každou zimu, případně želí, že u nás v létě chybějí. Vzhledem k tomu, že mnozí z nich považují havrany za chytré ptáky, bude vhodné vyjádřit se k problému z hlediska vědy o chování zvířat, ať už se nazývá zoopsychologie nebo etologie. V každém případě je potvrzeno, že duševní (ale může mít havran duši?) schopnosti všech krkavcovitých ptáků patří k nejvyvinutějším – minimálně mezi ptáky. Také straka ukazuje schopností krást téměř lidskou vyspělost, i když do zastavěnen zatím cestu s lesklými předměty nenašla. O duševních schopnostech samotného havrana se můžeme snadno přesvědčit sami. Zkusme se například přiblížit k havranovi na poli a v městském parku: rozdíl v únikové vzdálenosti, tj. jak daleko nás k sobě havran pustí, je propastný, neboť ve městě mu od nás nehrozí nebezpečí a plete se nám často skoro až pod nohy. Výskyt havranů ve městech a vůbec jejich vztah k člověku je zajímavý úkaz; odborně se mu říká synantropie či synurbanizace. Znamená to, že nějaký živý organismus se přizpůsobí životu a kořistění na člověka, neboť zjistí, že je to pro něho výhodnější než se trmácet v přírodě. Takže myslivci na havrany v Praze nemohou – jejich odstřel na hnízdech na židovském hřbitově je nepředstavitelný. Na druhé straně je představitel-

né, že trvalá akustická komunikace mezi dospělými havrany na hnízdištích a později i s jejich mláďaty některým lidským organismům, zejména starším, vadí. Nastupují proto požárníci a hnízda v mimohnízdni době odstraní. Nějakou dobu to má kýžený důsledek, ovšem pouze do doby, než havrani pochopí, že v úředním souhlasu existuje časové omezení povolení k provedení jejich odstranění. Postupně se tak havrani u nás ve městech šíří, a to nejen v Praze, ale dokonce i v menších městech. A bez ohledu na to, že by mělo i pro havrany platit, že *extra urbem non est vita*. Jak však k pochopení prospěšnosti synantropie havran dospěl? Zřejmě na přísně vědeckém podkladě, což ze strany havranů znamená důslednou aplikaci metody „pokusu a omylu“, anglosaským havranům (?) a vědcům známé spíše pod názvem „trial and error“. Tato metoda, společná přírodě i člověku, je v praxi prostá: organismus, něco zkoušející, dostane „do ní, nebo po ní“. Pokud je chytrý, druhý pokus znamená pouze potvrzení první varianty možného řešení.

Poněvadž havran je pro nás většinou spojen se zimou, věnujme se nejdříve zimujícím havranům. Brněnští havrani zaujali již učitele a znalce přírody s křestním jménem Franz, publikujícího začátkem 20. století různé články původně s příjmením Zdobnický, pak Zdobnický a nakonec Zdobnitzky (jedna jeho práce je tištěna dokonce pod jménem Jáobnický, což dokazuje, jak při psaní rukou byl vždy důležitý krasopis). Tento učitel publikoval v roce 1907 v brněnském muzejním časopi-

se podrobnou práci se stručným titulkem „Das Winterleben unserer Corviden (insbesondere von *Corvus frugilegus* L.) in der weiteren Umgebung Brünns“ (Zimní život našich Corvidů [zvláště *Corvus frugilegus* L.] v širším okolí Brna). Z této práce můžeme odvodit, že počty havranů se do současnosti výrazně zvýšily, že se nocoviště postupně přesouvala od městského hřbitova v Brně stále jižněji až na současné místo u Židlochovic, ale že tradiční způsob denního života havranů se příliš nezměnil.

Havrani u nás zimují převážně v nížinách, kde je přece jen méně sněhu a existuje zde větší možnost dostat se k potravě, kterou havran sbírá téměř výhradně na zemi. Takže něco o potravě. Havran má štěstí, že je všežravec čili polyfág. Chutná mu jakékoliv maso – nejen hraboš polní, ale i kus salámu od stupně tvrdosti salámu uherského až ke gothajskému, dále zejména křupavé larvy brouků. Stejně tak neodmítá vegetariánskou stravu, kde může dát příklad i zapřísáhlým vegetariánům (například požíváním klíčících obilí na polích). Stovky havranů se shromažďují na skládkách komunálního odpadu a potravu si běžně doplňují solí na okrajích silnic po jejich chemickém ošetření. Z nějakého důvodu mají potěšení z požívání kousků gumy a v šedé vrstvě vývržků pod nocovištními stromy lze nalézt zbytky gumy červené, žluté i jakékoli jiné barvy. Využíváním všech aktuálních zdrojů potravy se havran stává oportunistou, což je způsob života, který má sice u charakterního člověka špatnou pověst, ale evolučně je zřejmě pro havrany výhodný.

Na druhé straně však jednak (a) tahání klíčící pšenice na poli, jednak (b) pověsti a zevšeobecňování jednotlivých případů se sezobnutím bažantího vajíčka či snad i uchácením mladého zajíčka (?) hodné denního tisku přináší v zemědělské krajině havranům nepřízeň ekonomicky, tj. jediné správně uvažujícího člověka. K nim patří v případě za (a) zemědělec, v případě za (b) myslivec. To jsou převážně synonymické pojmy, takže nepřízeň vůči havranům (= zabránění škodám) se většinou zdvojuje. Rozbory potravy z příslušných, k zjišťování případných škod zřízených ústavů jsou sice objektivní, ale co kdyby to bylo jinak a kdosi viděl, jak havran trhá zajíčka na kusy. A tak i v civilizovaném právním státě, jako je bezpochyby náš, je havran ve smyslu zákona o myslivosti č. 449/2001 Sb. stále ještě lovnou zvěří, i když ji ve znění stejného zákona nelze lovit.

Obranný postoj vůči havranům, až do data nabytí účinnosti zmíněného zákona dle práva, je závislý na roční době. V popisu aktivní obrany v době hnízdění vycházím pouze z vlastních zkušeností z jediné hnízdní kolonie havranů na Moravě v polních lesících a nechci paušalizovat ani kritizovat či vůbec jmenovat. Z akátového lesíka se kolonie přestěhovala v době, kdy jsem ji ještě nesledoval, do trvalejšího lesíka, kde byla hnízda na vysokých borovicích. Podivil jsem se, když jsem jednou uviděl ve kmenech borovic zatlučené kramle umožňující vzestup až do koruny stromu. Původní naděje brzy zmizela: Možný vzestup nebyl motivován vědecky – do korun stoupali

informovaní občané, aby zpracovali z hnízda vybraná mláďata na havraní polévku. Havrani vydrželi gastronomický impakt z okolí po několik let, ale pak se přece jen přestěhovali do nedalekého mladšího akátového lesíka. Na tenké hnízdní stromy bylo obtížné se dostat, proto v nedlouhé době leželo na zemi dost pokácených stromů s prázdnými hnízdy. Když ani tento způsob tlumení škod havrani nevydrželi, přestěhovali se pod heslem „blíže k člověku“ na několik topolů ve dvoře Strojnětraktorové stanice. Pro jejich krákání však nemohli zaměstnanci naslouchat důvěrnému vrčení traktorových motorů, a tak jednak pomocí vysokých tyčí zapalovali hnízda, jednak zapalovali nahuštěné duše traktorových kol za detonačními účely. Výsledek se dostavil a havrani, stále ještě důvěřující v člověka, se přestěhovali do nedalekého lesíka, který je postupně zavážen místním odpadem. O zimním pronásledování moc ze zkušeností nevím. Ještě donedávna se občas objevila v našich novinách zpráva, že se našly stovky havranů otrávených nějakými chemikáliemi, jež mimo letálních účinků zpravidla zvyšují zemědělskou produkci ať přímo či nepřímou. Rovněž i jakýsi hřbitov byl takto očištěn. Z osobní zkušenosti znám jen dávno, tehdejší zákonem povolenou snahu jednoho lesního závodu odplášt havrany z nocoviště v lese jimi spravovaném. Napříč směru přiletu havranů z přednocovištního shromaždiště k lesu byli rozestaveni zaměstnanci

vlastníci zbrojní průkaz. Ti pak chtěli havrany plašením střelbou z nocoviště zradit, přičemž část havranů náhodou vletla do kuželů, které ve vzduchu vytvářely olovené broky. Nicméně to havrani – na rozdíl od lesního závodu – nevzdali.

Zimní nocoviště havranů je zážitek sám o sobě. Denní režim havrana spočívá v dodržování konzervativních hodnot, což vychází z oblíbené charakteristiky, že havran je *zoon politikon*, tedy tvor společenský. Na rozdíl od člověka však neexistují havrani, kteří by teoreticky a ideově zdůvodňovali, že konzervativní společenství havranů je pouhý soubor jedinců. Proto havrani hnízdí v koloniích, táhnou v hejnech a zejména nocují často v desítkách tisíců na jednom místě. Zimní nocoviště (u nás převážně v lužních lesích) jsou užívána pravidelně i po mnoho desítek let. Přitom na největším z nich, na střední Moravě, byl v jedné zimě počet odhadnut na 135 000 ptáků, zpravidla jsou však nocoviště menší. S havrany nocují v menším počtu i kavky a občas i vrány. Na funkci podobných hromadných nocovišť se názory dosud odlišují a výhoda asi není jen jedna: Víc očí víc vidí, ptáci se shromáždí na malém místě a tak se octnou v teritoriu jen mála predátorů neboli nepřátel. Existuje i hypotéza, že noční shromaždiště jsou pro ptáky jakýmiś informačními středisky, v nichž si řeknou, kde je co k snědku. To však zatím nebylo potvrzeno ani telemetrickým sledováním některých jedinců.

Z nocovišť havrani vylétují současně za úsvitu, nejdříve usednou v menších skupinách nedaleko ve směrech rozletu a pak se vydají na přelet do známých míst. Tam opět nejdříve opatrně usednou na stromy, vysoké domy, antény a když vyhodnotí situaci jako příznivou, sletují za potravou na zem. Odpolední návrat je odlišný: potravně uspokojení jedinci se začínají shromažďovat již kolem poledne na poli nebo louce; z více takových malých shromaždišť pak přeletuje stále hustší pruh havranů na další podobné shromaždiště blíže k nocovišti, odtud z různých směrů na poslední shromaždiště blízko nocoviště. Tam někdy desítky tisíc havranů čekají na soumrak. Během pár minut se černá masa zvedne a s krákáním, hukotem a šustěním křídel se přelévající se mrak během deseti minut snese do korun stromů. Pak se ozve již jen občasné prasknutí větve a jednotlivé hlasy postupně umlkají. Přilet havranů na velké nocoviště je asi jedno z nejpůsobivějších divadel v naší přírodě, i když u jemnějších a méně znalých možná připomene scény z Hitchcockova hororu *Ptáci*.

O dálkových cestách našich hnízdicích i zimujících havranů je již hodně známo. Především zásluhou toho, že u nás bylo od roku 1934 do roku 2002 okroužkováno 28 881 havranů, většinou zimujících. Někteří kroužkovatelé se zejména v posledních třiceti letech na kroužkování havranů specializují. Samozřejmě potřebou je nejdříve havrana chytit nebo mládě vybrat z hnízda. Chytání havranů není příliš obtížné. Nejúspěšnější zařízení vyžaduje na zahradě velkou klec s postranním vstupem pro kroužkovatele a s otvorem nahoře. Do klece se na zem nasype cokoliv, co zbylo v kuchyni. Výhodou je dát do klece jednoho volavého havrana, kterému svobodní havrani okamžitě závidí jeho sociální jistoty a hrnou se za ním. I při své chytrosti neprohlédnou úkladnost zařízení, kterým nemohou nahoru vylétnout, chtěli-li by, což zpravidla, avšak marně, činí.

Existují i jiné způsoby odchytu havranů. Zkoušeli jsme jednou chytání osvědčené při odchytu hus. Velké sítě, například o rozměrech 10x10 metrů, jsou na jedné straně upevněny k zemi a celá síť je v této linii složená, druhý okraj sítě je upevněn k malým raketám. Pokud pak ptáci usednou před sítí, rakety se synchronně odpálí a vytáhnou síť nad hejno: jednu stranu sítě drží pevně na zemi odpalovací zařízení, které nazývají rampami by bylo smělé, přední okraj sítě, zatížený zbytkem raket, padne při rozvinutí sítě automaticky na zem. My jsme vzhledem k politické situaci rakety používat nemohli, ale poněkud nezákonně, osobními kontakty umožněné použitím vyražených minometů je snad již promlčené. Stejně však při jediném pokusu havran, sedící zdánlivě flegmaticky před sítí na hromadě pamlsků, odhadl neuvěřitelně rychle správný směr i potřebné zrychlení k úniku.

Výsledky kroužkování prozrazují mnoho ze života havranů. Pokud jde o věk, tvrzení o dlouhověkosti havranů se týkají krkavců – nejstarší u nás kroužkovaný havran se dožil devíti let a čtyř dnů, což vždy znamená průměrný věk ještě nižší. Kroužkování však přináší především poznatky o pobytu a přeletech ptáků. Většina havranů u nás hnízdících odlétá ještě před přiletím zimujících havranů na jihozápad do Francie, odkud se vrací na hnízdiště v únoru až březnu. Mezitím k nám v půli října přilétají zimovat obrovská hejna havranů ze severovýchodu, z pruhu zahrnujícího jižní Polsko, Bělorusko, sever Ukrajiny a střed evropského Ruska; jen jednotliví ptáci

pocházejí až z oblastí za Uralem, nejvzdálenější uletěl 3 238 kilometrů. Lidová jména havrana „ruské vlaštovky“ nebo „ruští bažanti“ mají tedy jisté opodstatnění. Proč naši havrani odlétají na zimu, když tu snadno přežijí obrovské počty cizích havranů, zůstává zatím nevysvětleno. Nejspíš je asi nutkání táhnout v určité době na jihozápad dědičně fixované. Uvidíme, zda havrani budou následovat kosa a přinejmenším část našich u nás také bude zimovat – zatím je jich podle kroužkování málo. Podle kroužkovaných ptáků je evidentní, že velkou roli při cestách a volbě místa zimoviště hraje tradice – zimující ptáci byli opakovaně kontrolováni na stejném zimovišti. Nejen kroužkování: Podle pozorování jednoho abnormálně zbarveného jedince na témže zimovišti po více let to pozorovatel vyjádřil výstižným nadpisem krátké, lidově podané zprávy „O havranech – vězních svého místa“.

O sexuálním životě u nás hnízdících havranů je méně zpráv. Již na konci zimy se objevují u havranů zvláštní postoje s rozevřeným ocasem a podivným hlasem, což by mělo působit na samice havranů asi jako konta dynamických podnikatelů na královny krásy. Pokud se partneři dohodnou, hnízda umísťují na stromech v průměrné výšce kolem 27 metrů, vejce se objevují v hnízdech mezi polovinou března až polovinou dubna, vajec snášejí pět až šest, mláďata ale vyvádějí jen zhruba tři. Pak se havrani až do podzimu „potloukají“ po polích kolem hnízdišť, škodí i prospívají, než na ně přijde zima a začne jim život, jak zmíněno výše.

Tento článek byl napsán pro připravovanou knížku Stáni Bártové *Uhranutá havrany* (Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2012).

Všechny fotografie Stáni Bártové použité v tomto článku jsou fotografované tzv. „z ruky“, fotoaparáty Canon a Nikon ráno a večer na havraním nocovišti v Židlochovicích u Brna.

Havraní hejno na kresbě Stáni Bártové.

ZÁKLADNÍ ODBORNÁ LITERATURA O HAVRANECH (VÝBĚR)

Encyklopedie

Blotzheim, Urs N. Glutz von, ed. (1993): *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*. Band 13/III *Passeriformes* (4. Teil) *Corvidae – Sturnidae*. Wiesbaden: AULA-Verlag. (Rod *Corvus*, str. 1653–2022, *Corvus frugilegus*, str. 1731–1856.) (Encyklopedické zpracování včetně bohatého seznamu literatury.)

České monografie

Hudec, Karel a spolupracovníci (1983): *Fauna ČSSR – Ptáci*. 3/II. Praha: Academia. 729–1236 str.

Jirsík, Josef (1955): *Naši pěvci*. Část I. Praha: ČSAV. 396 str.

Kněžourek, Karel (1910): *Velký přírodopis ptáků se zvláštním zřetelem ku ptactvu zemí českých a rakouských*. Díl I. Praha: I. L. Kober.

Dílčí přehledy z České republiky

Bejček, Vladimír – Štastný, Karel – Hudec, Karel (1995): *Atlas zimního rozšíření ptáků v České republice 1982–1985*. Jinočany: H&H a MŽP ČR Praha. 272 str.

Cepák, Jaroslav – Klvaňa, Petr – Škopek, Jaroslav – Schröpfer, Libor – Jelínek, Miloslav – Hořák, David – Formánek, Jiří – Zárybnický, Jan (2008): *Atlas migrace ptáků České a Slovenské republiky*. Praha: Aventinum. 608 str.

Štastný, Karel – Bejček, Vladimír – Hudec, Karel (2006): *Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 2001–2003*. Praha: Aventinum. 464 str.

AUTOR

Hudec, Karel (18. 11. 1927, Brno-Mokrá Hora), český ornitolog, ekolog, ochránce přírody. V letech 1946–1950 vystudoval Přírodovědeckou fakultu Masarykovy univerzity v Brně (obory přírodopis-zeměpis). 1950–1954 učitel v Bohumině a Ostravě, 1955–1990 vědecký

pracovník Ústavu pro výzkum obratlovců ČSAV, respektive Ústavu systematické a ekologické biologie ČSAV v Brně (nynější Ústav biologie obratlovců Akademie věd České republiky). 1990 DrSc., 1990–1997 docent Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Nyní v důchodu.

Odborně se zabýval především biogeografií a ekologií ptáků, zejména vodních a synantropních, jejich ochranou ve vztahu ke změnám životního prostředí a praktickými aplikacemi ornitologie: v krajině plánování, bioindikaci, v řešení hygienicko-epidemiologických problémů nebo v ochraně letadel před srážkami s ptáky. Napsal několik set původních vědeckých prací a organizoval vydání základní práce české ornitologie, třísvazkové dílo *Fauna ČSSR – Ptáci* (Praha: Academia, 1972–1983, reedice I. sv. 1994, II./1–2 2005, III./1–2 připraven k vydání). Byl také hlavním editorem terénního klíče fauny (*Příroda České republiky – Průvodce faunou*, Praha: Academia 2007), spolupracoval na základních evropských ornitologických monografiích (*Handbuch der Vögel Mitteleuropas*, *Handbook of the Birds of the Western Palearctic*, *The Birds of the Western Palearctic: Concise Edition*). Zabývá se i historií a organizací ornitologie v České republice a biografiemi ornitologů.

Kontakt: Doc. RNDr. Karel Hudec, DrSc., Hluboká 5, 639 00 Brno, e-mail: KarelHudec@seznam.cz.

AUTORKA FOTOGRAFIÍ

Bártová, Stáňa (13. 10. 1952, Brno), česká výtvarnice, pedagožka a ekoložka. Po studiu na Střední uměleckoprůmyslové škole v Brně (v grafickém ateliéru Dalibora Chatrného) byla zaměstnána v Moravském zemském muzeu, kde spolupracovala zejména s antropologem Janem Jelínkem. Zároveň se zabývala oděvní tvorbou a její prezentací v multimediálních projektech a výukou kultury pohybu a chování. V současné době pracuje na Anatomickém ústavu Lékařské fakulty Masarykovy univerzity, kde se podílí na vytváření odborné dokumentace pro medicínu a antropologii. Těchto zkušeností využívá při grafickém a výtvarném řešení muzejních expozic (Pavilon Anthropos Moravského zemského muzea v Brně, Muzeum a informační centrum Vedrovice aj.).

Jako ochránkyně přírody a grafička působí v brněnském ekologickém institutu Veronica a hraje v jeho amatérském divadelním souboru Verdis. Téměř dvě desetiletí sleduje a fotografuje havrany a jejich chování zejména na nocovištích u Židlochovic a na dalších moravských lokalitách. Uspořádala několik výstav s havraní tematikou (Moravská zemská knihovna, Ekologický institut Veronica ad.); připravuje knihu *Uhranutá havrany*, která bude publikována v roce 2012.

Kontakt: Stáňa Bártová, Anatomický ústav Lékařské fakulty Masarykovy univerzity, Kamenice 3, 625 00 Brno, e-mail: stanya.b@med.muni.cz; stanya.b@volny.cz.